

УДК 351.82:369.336

О. А. Коваль,

аспірант, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІДНОСИН ЗІ СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ І ВТРАТ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано нормативну базу, що регулює страхову діяльність. Визначено, що чинне законодавство не зовсім відповідає сучасному стану страхового ринку і не сприяє його стабілізації і розвитку. Розглянуто головні проблеми нормативної бази, що перешкоджають розвитку страхування. Запропоновано основні напрями розвитку національної системи страхування в АПК.

A normative base is analysed, that regulates insurance activity. It is certain that the current legislation not quite answers the modern insurance market condition and is not instrumental in his stabilization and development. The main problems of normative base are considered, that hinder to development of insurance. Basic directions of development of the national system of insurance are offered in an agroindustrial complex.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, втрати, збитки, нормативна база, розвиток, страхова діяльність, страховий ринок.

Keywords: agroindustrial complex, losses, losses, normative base, development, insurance activity, insurance market.

ВСТУП

Страхову компанію розглядаєть як відкрити-ту систему, що взаємодіє із зовнішнім середовищем. Ця взаємодія математично представлена у вигляді системи цільових функцій і обмежень, які адекватно описують фінансовий стан компанії при відомих початкових параметрах, керованих впливах і факторах зовнішнього середовища, виражених через обмеження. За допомогою цієї моделі при відомому стані зовнішнього середовища обрано стратегії розвитку, оптимальні за прийнятим критерієм. Очевидно, що ця модель буде працювати й у разі відомих змін зовнішнього середовища — досить лише скорегувати константи чи при необхідності формальне уявлення цільової функції й обмежень.

Необхідність самозбереження на сьогодні змушує страховиків до постійного пошуку стратегій розвитку, адекватних ринковим змінам. Однією з головних проблем пошуку є розкриття невизначеності за змістом змін зовнішнього середовища. У дослідженні операцій

розроблено спеціальні математичні методи, призначені для обґрунтування рішень в умовах невизначеності. У багатьох ситуаціях ці методи надають допоміжний матеріал, що дає змогу глибше розібратися в складній ситуації й оцінити кожне з можливих рішень з різних, іноді суперечливих точок зору, зважити його переваги й недоліки і в остаточному підсумку прийняти рішення, якщо не єдиноправильне, то принаймні до кінця продумане.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проаналізувати нормативну базу страхової діяльності. Запропонувати основні напрями розвитку національної системи страхування в АПК.

РЕЗУЛЬТАТИ

Необхідно враховувати, що при виборі рішення в умовах невизначеності завжди неминучий елемент ризику. Недостатність інформації завжди небезпечна, за неї доводиться платити. Однак у складній ситуації завжди корисно уявити варіанти рішень і їх можливі на-

слідки в такій формі, щоб мінімізувати ризик.

Одним з найчастіше застосовуваних методів обґрунтування вибору рішення в умовах невизначеності є теорія ігор, основана на моделюванні конфліктних ситуацій.

У загальному випадку невизначеними можуть бути як умови виконання деякої операції, так і дії інших учасників операції, наприклад конкуруючих страхових компаній. Крім того, невизначеність тією чи іншою мірою може стосуватися також цілей операції, успішність якої далеко не завжди здатна вичерпно охарактеризувати лише один кількісний показник ефективності. Дуже часто невизначеність пов'язана з конфліктом між учасниками операції, які мають власні цілі, що суперечать цілям інших учасників.

Разом з тим невизначеність часто пов'язана не зі свідомою протидією зовнішнього середовища нашим намірам, а просто з нашою недостатньою поінформованістю про об'єктивні умови зовнішнього середовища, в яких має бути прийнято і реалізовано управлінське рішення. В дослідженні операцій таке об'єктивне середовище прийнято називати "природою", а відповідну ситуацію — "грою з природою". Стосовно розв'язуваної задачі під "гравцем" розуміють керівника страхової компанії, який вибирає стратегії своїх дій, а під "природою" — навколишнє зовнішнє "нормативне" середовище, що визначає правила оподаткування, відрахувань у позабюджетні фонди, ефективність і зворотність інвестицій та інші фінансові норми й показники. Передбачається, що "природа" є незацікавленою інстанцією, поведінка якої хоча й невідома, але, у всякому разі, не містить елементів свідомої протидії планам "гравця". Вирішення ігор з "природою" зводиться до формалізації стратегій учасників гри, вибору оцінного критерію, складання й аналізу платіжної матриці [3].

При наявності такої загрози, а ніхто не гарантує, що подібне не повториться з новими державними паперами, і без теорії ігор очевидно, що найкращою стратегією є "втеча" разом з капіталом за кордон, що для більшості страховиків навряд чи можливо. Міркуючи логічно, можна зробити висновок, що в умовах державного управління економікою конфіскаційними методами жоден фінансовий інструмент не гарантує повного повернення інвестованих коштів. На жаль, зміна цих методів управління виходить далеко за рамки наших можливостей, тому обмежимося аналізом стійкості обраних стратегій до можливих розумних змін зовнішнього "нормативного" середовища.

Основну увагу при реалізації обраних стратегій управління в умовах невизначених змін "нормативного" середовища приділимо формуванню страхового портфеля (диференціюванню видів страхування), що є фінансовим фундаментом усіх наступних дій.

Оцінні критерії призначено для визначення виграшу "гравця" при використанні тієї чи іншої стратегії. З огляду на те що проміжною метою є максимізація прибутку як основи для підвищення платоспроможності, як оцінні критерії також доцільно прийняти критерії, пов'язані з прибутком і часткою стосовно критерію. Відносно оцінки стратегій формування страхового портфеля як критерію може бути прийнята частина інвестиційного доходу від вкладання страхових внесків, що надійшли й залишаються в розпорядженні страховика після розрахунку зі страхувальником [1].

Розраховані значення оцінного критерію утворюють платіжну матрицю a_{ij} , де по вертикалі i — відкладені можливі стратегії гравця (керівника страхової компанії), а по горизонталі j — можливі стратегії зовнішнього "нормативного" середовища. Для вибору оптимальної стратегії "гравця" зазвичай використовують критерій Вальда, що орієнтує на максимально можливий з мінімальних виграшів, тобто на гірші умови:

$$W = \max_i \min_j a_{ij} \quad (1).$$

Правильність обраної стратегії доцільно перевіряти за критерієм мінімального ризику Севіджа:

$$C = \min_i \max_j r_{ij} \\ r_{ij} = \max_j a_{ij} - a_{ij} \quad (2).$$

Критерій Севіджа, так само як і критерій Вальда, — це критерій крайнього песимізму, але тільки песимізм тут розуміється по-іншому: як гірший розглядається не мінімальний виграш, а максимальна втрата виграшу порівнянно з тим, чого можна було б досягти в цих умовах. Як правило, використання обох критеріїв дає однаковий результат.

Якщо в розпорядженні "гравця" є деяка неформалізована інформація, яка дає змогу припустити, що найгірший з можливих станів (стратегій) зовнішнього "нормативного" середовища мало ймовірний, то як критерій вибору стратегії може бути взятий критерій оптимізму-песимізму Гурвіца:

$$H = \max_i \{q \min_j a_{ij} + (1-q) \max_j a_{ij}\} \quad (3),$$

де q — коефіцієнт, обраний між нулем і одиницею на підставі неформалізованої інфор-

мації і характеризуючий ступінь песимізму.

При виборі критерію оптимізації необхідно чітко уявити стан і тенденції зміни зовнішнього "нормативного" середовища. Мистецтво моделювання при використанні, здавалося б, простої ігрової моделі полягає у вичленуванні з маси суперечливої інформації фактів, що дають змогу сформулювати різні можливі стани (стратегії) зовнішнього середовища, правильно вибрати оцінні критерії і, головне, зрозуміти характер відносин середовища й об'єкта дослідження — страхової компанії. Уважний розгляд окремих тенденцій у оподаткуванні дає змогу припустити свідому протидію страховикам. Тому поряд з використанням максимінних і мінімаксних критеріїв Вальда і Севіджа необхідно розглядати і суть конфліктну ситуацію свідомої протидії двох "гравців" — страховиків і податкових органів. Оптимальною стратегією в цьому разі буде така, що протягом досить тривалого проміжку часу (в сучасних умовах — до 1—2 років) забезпечує максимально можливий середній виграш чи мінімально можливий середній програш.

Відповідно до основної теореми теорії ігор для кінцевих ігор завжди існує принаймні одне оптимальне рішення, що можливе в змішаних стратегіях.

Не можна забувати і про те, що теорія ігор, як і всяка математична модель складного явища, має свої обмеження. Найважливішим з них є штучне зведення виграшу до однієї одиниці, що не завжди адекватно уявляє всі наслідки обраної стратегії управління. Усвідомлюючи ці обмеження, необхідно розглядати ігрові моделі як один зі способів упорядкування наших уявлень про дійсність і згодом піддавати отримані рішення додатково перевіряти.

Отже, в результаті проведених досліджень обрано оптимальні ан-

тикризові стратегії розвитку страхової компанії в детермінованій постановці, що припускає знання поточного стану самої компанії і її навколишнього середовища, а також розуміння тенденцій їх зміни в найближчій перспективі. Проведено попередню перевірку стійкості обраних стратегій до можливих змін зовнішнього середовища і запропоновано економіко-математичну модель вибору рішень у стохастичній постановці задачі оптимізації, що відповідає нестабільному і невизначеному у своїх змінах зовнішньому "нормативному" середовищу.

Стратегії зазвичай реалізуються в діючій страховій компанії НАСК "ОРАНТА", яка усвідомлює свою мету, має організаційну структуру і колектив співробітників зі своїми мотиваціями поведінки, життєвим і професійним досвідом, соціальною орієнтацією і психологічним кліматом, що в сукупності утворюють організаційну культуру. Тому обрані стратегії мають відповідати цим факторам чи адаптуватися до них, оскільки в протилежному разі

Таблиця 1. Характеристика основних типів організаційних культур у відносинах страхового відшкодування збитків і втрат у АПК

Характеристика організаційної культури системи	Типи організаційних культур системи			
	Органічна	Підприємницька	Бюрократична	Партиципативна
Організація направляє	Узгодженням із загальною ідеєю	Вільною ініціативою	Сильним керівництвом	Всебічними обговореннями
Проблеми оцінюються на основі	Узгодження з цілями і завданнями	Індивідуальної творчості	Зосередженого продумування	Відкритої взаємодії
Лідерство ґрунтується на	Спільних поглядах про напрям загального руху	Наявності авторитету і визнання	Влади і становлення	Сприянні контактам і співробітництву
Проблеми вирішують за допомогою	Ігнорування їх і відмовлення від обговорення	Пошуку нових творчих підходів	Зміцнення керівництва і проходження правил	Напруженої дискусії і вироблення способів їх розв'язання
Функції і відповідальність	Реалізуються з автоматичною точністю	Виходять такими, якими їх роблять люди	Пропонуються і закріплюються	Розділяються і змінюються по необхідності
Керівництво	Задає тільки контекст і мету	Дає можливість діяти за бажанням	Визначає лідерів і напрям розвитку	Каталізатор групової взаємодії
Розбіжності й конфлікти	Відбивають факт розбіжності з загальними цілями	Є продуктивним вираженням індивідуальності	Загрожують стабільності й заважають роботі	Вважаються життєво необхідними
Комунікації	Обмежені й несуттєві	Змінюються за інтенсивністю і непередбачуваністю	Формальні і підпорядковуються правилам	Відкриті й насичені
Інформація і дані	Спільне знання, з якими не потрібно ділитися	Використовуються для індивідуальних досягнень	Контролюються й обмежуються	Оцінюються і поширюються відкрито

ефективно реалізувати стратегії буде дуже проблематично. Ще на етапі планування доцільно оцінити відповідність обраних стратегій особливостям організаційної культури страхової компанії.

Зазвичай, існуюча в страховій компанії організаційна культура є сумішшю представлених у табл. 1 [4] можливих її типів з перевагою якого-небудь одного, іноді в окремих частинах.

На загальнодержавному рівні слід виділити напрями підвищення ефективності страхової діяльності. Аналіз нормативної бази, що регулює страхову діяльність, показує, що чинне законодавство не зовсім відповідає сучасному стану страхового ринку і не сприяє його стабілізації і розвитку. Головними проблемами нормативної бази, що перешкоджають розвитку страхування, залишаються оподаткування страхових компаній і страхувальників, зарахування страхувальниками витрат по страхуванню на собівартість продукції (робіт, послуг) і розміщення страхових резервів.

Діюча система оподаткування прибутку страхових компаній, як видно з формалізованого запису цільової функції (табл. 1), не стимулює одержання прибутку, направляючи зусилля керівників на його зниження і, як наслідок, на зменшення платоспроможності. В результаті у програші залишаються не тільки страхувальники, а й бюджет, що недоодрержує доходи. Для усунення цієї перешкоди розвитку страхової діяльності необхідно змінити базу оподаткування в результаті цілеспрямованої керівної дії законодавців.

На сьогодні загальний стан економіки, фінансів підприємств та доходи населення не дають можливості направляти достатні кошти на цілі страхування. Цьому значною мірою сприяє діюча система оподаткування і система регулювання фінансів підприємств. Лише по обмежених видах страхування страхові платежі можна зараховувати на собівартість продукції, а лівова їх частка сплачується лише з прибутку. Аналогічна ситуація і з платежами громадян, сплачених ними на цілі страхування, які не враховуються у неоподаткованому доході фізичних осіб. Також оподатковується страхове відшкодування, яке отримують громадяни, що припиняє його компенсаційну роль [2, с. 51].

В одному з розглянутих варіантів Податкового кодексу пропонувалося як базу оподаткування прийняти суму зібраних страхових внесків. Цей варіант видається найдоцільнішим через такі основні причини:

— можливість прогнозу і контролю розмі-

рів податку в будь-який період часу;

— виключення можливості ухилення від сплати податків при збереженні економічних стимулів розвитку страхових операцій (за умови розумних ставок оподаткування);

— скорочення застосування псевдострахових схем для відходу від податків і обов'язкових платежів;

— спрощення розрахунку оподаткування;

— забезпечення можливості оподаткування філій центральних страховиків за місцем їх діяльності в регіонах.

Принципово важливим для реалізації цієї схеми оподаткування є встановлення податкового платежу, що не повинен перевищувати середній розмір платежу за діючою схемою оподаткування, оскільки в протилежному разі ми одержимо зворотний результат — згортання страхової діяльності. Згідно із опублікованими балансами середня рентабельність страхових компаній становить близько 5—6% і зазвичай не перевищує 10%, а розмір оподаткування з урахуванням місцевого податку досягає 43%. Тоді для збереження середнього розміру податкового платежу ставка оподаткування суми страхових внесків не повинна перевищувати 2,5%. Деяке можливе зниження податкових платежів прибутково працюючих компаній має окупитися податковими зборами з компаній, що не отримали прибутку і раніше не сплачували податків. Оподаткування перестраховальних компаній до прийняття закону про перестраховання змінювати недоцільно, щоб запобігти можливим невідповідностям у визначенні оподаткованої бази.

Перехід до оподаткування страхових внесків істотно збільшить можливості компаній з використання прибутку для власного розвитку. Оскільки інвестування резервів на умовах прибутковості є, по суті, обов'язком страховика, логічно вважати, що за умови оподаткування внесків податок з інвестиційного прибутку сплачуватися не повинен. Прибуток від іншої, не забороненої законами діяльності (здача приміщень у оренду, консультаційні послуги тощо), повинен обкладатися податком на попередніх умовах.

Пропонована схема оподаткування дасть змогу не тільки збільшити збирання податків і націлити керівників страхових компаній на ефективну, прибуткову роботу, а й законодавчо проводити активну структурну політику шляхом регулювання податкових ставок по різних видах страхування, тобто реально керувати страховою діяльністю в інтересах держави.

Комплекс заходів щодо стимулювання попиту на страхові послуги (мотивація страховальників) за допомогою диференційованого оподаткування відомий фахівцям і не раз обговорювався в періодичній пресі: зменшення оподаткування страховиків за обов'язковими видами страхування за рахунок бюджетних засобів і засобів позабюджетних фондів, що формуються за рахунок обов'язкових відрахувань із заробітної плати, зменшення бази оподаткування фізичних і юридичних осіб на величину засобів, що направляються на страхування тощо. На жаль, Уряд зайняв прямо протилежну позицію щодо збільшення податкового тягаря як страховиків, так і страховальників, що може зумовити згортання страхових операцій. Це зайвий раз підтверджує нерозуміння економічної природи страхування з боку особи, що приймає рішення в сфері управління страховою діяльністю і змушує страховиків вибирати такі стратегії свого розвитку, що максимально стійкі до найсприятливіших нормативних рішень.

Проблема зарахування витрат по страхуванню на собівартість продукції відображає боротьбу різних фінансово-промислових угруповань і їхніх лобістів у органах влади. Не вдаючись до історії питання, зазначимо, що ідеальним її вирішенням з погляду розвитку страхової діяльності є зняття всіх обмежень, однак з огляду на поширеність псевдострахових схем мінімізації оподаткування таке рішення було б передчасним. Розрахунки великої кількості страховиків показують, що для страхового захисту від основних ризиків (майнових, професійних і відповідальності) варто збільшити дозволу частку витрат до трьох-чотирьох процентів, що при сучасному рівні ризиків і, відповідно, страхових тарифів, могло б забезпечити основні потреби підприємницького сектора економіки в страхуванні.

Важливим елементом державного регулювання страхової діяльності в умовах перехідної економіки є інвестиційна діяльність страховиків. На сьогодні спрямовування страхових резервів на цілі інвестування наштовхується на законодавчі перепони, що не є стимулом для інвестиційної діяльності страховиків. Рішення щодо надання можливості страховикам здійснювати довгострокові інвестиції тільки в галузі житлового будівництва було прийнято в 1996 році Верховною Радою України при винесенні проекту Закону України "Про страхування" на друге читання. На той час це було виважене рішення, адже страхові компанії ще не пройшли перереєстрації і багато з них не мали дос-

татнього розміру мінімального статутного фонду [5; 6, с. 73].

Треба зазначити, що в усьому світі акумульовані через страхування грошові кошти є джерелом значних інвестицій у економіку розвинених держав. Причому у багатьох країнах відповідними законами закріплено принципи використання цих ресурсів виключно для інвестицій у національну економіку, що значно збільшує внутрішній інвестиційний потенціал зазначених країн. Тому, враховуючи те, що в країнах з перехідною економікою, в тому числі й в Україні, недостатність внутрішнього капіталу є серйозною проблемою, тим більше в умовах нестабільної економічної ситуації, збільшення обсягу інвестиційних можливостей страховиків України є одним з найважливіших чинників, які впливають на підвищення економічного ефекту від страхування.

Проблема нормативного регулювання інвестиційної діяльності страховиків у АПК видається найбільш гострою проблемою державної організації страхової діяльності. Оскільки правила розміщення страхових резервів обмежують можливості страховиків по використанню високоліквідних активів у АПК, актуальним є прийняття Урядом таких пропозицій: надання страховикам пільгових стабілізаційних кредитів Національного банку України під заставу державних боргових зобов'язань; розробка механізму інвестування частини страхових резервів у валютні фінансові інструменти і дорогоцінні метали; дозвіл страхування у валюті всіх ризиків резидентів; надання страховикам права самостійного, без посередників, проведення інвестування на валютному й фондовому ринках і ринку державних боргових зобов'язань; дозвіл страховикам розрахункового й інвестиційного обслуговування в іноземних банках.

Запропоновані заходи мають досить радикальний характер, що відповідає гостроті пережитого етапу розвитку страхової діяльності в АПК.

Основними напрямками розвитку відносин страхового відшкодування збитків і втрат у АПК у 2004—2006 роках, на наш погляд, мають бути такі:

— законодавче зарахування частини видів обов'язкового страхування (обов'язкове соціальне і пенсійне страхування) до соціального забезпечення і доручення його проведення некомерційним організаціям;

— скорочення категорій громадян, що підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок бюджету і доручення його

проведення державним страховим компаніям;
— регламентація відкритих конкурсів для проведення обов'язкового страхування за рахунок засобів підприємств і громадян комерційними страховими організаціями (компаніями).

Обрана й обґрунтована нами з урахуванням пропозицій інших страховиків ефективна стратегія організації і підтримки страхової діяльності з боку органів державної влади зводиться до комплексу протекціоністських заходів у сфері оподатковування страхувальників і страховиків, обов'язковості ключових видів страхування і забезпечення надійного інвестування страхових резервів.

ВИСНОВКИ

Отже, на загальнодержавному рівні слід виділити напрями підвищення ефективності страхової діяльності. Аналіз нормативної бази, що регулює страхову діяльність, показує, що чинне законодавство не зовсім відповідає сучасному стану страхового ринку і не сприяє його стабілізації і розвитку. Головними проблемами нормативної бази, що перешкоджають розвитку страхування, залишаються оподатковування страхових компаній і страхувальників, зарахування страхувальниками витрат по страхуванню на собівартість продукції (робіт, послуг) і розміщення страхових резервів.

Оскільки правила розміщення страхових резервів обмежують можливості страховиків щодо використання високоліквідних активів, наприклад іноземної валюти, актуальним є прийняття Урядом таких пропозицій: надання страховикам пільгових стабілізаційних кредитів Національного банку України під заставу державних боргових зобов'язань; розробка механізму інвестування частини страхових резервів у валютні фінансові інструменти і дорогоцінні метали; дозвіл страхування у валюті всіх ризиків резидентів; надання страховикам права самостійного, без посередників, проводити інвестування на валютному й фондовому ринках і ринку державних боргових зобов'язань; дозвіл страховикам розрахункового й інвестиційного обслуговування в іноземних банках.

Основними напрямками розвитку національної системи страхування в АПК у 2004—2006 роках, на наш погляд, мають бути: законодавче зарахування частини видів обов'язкового страхування (обов'язкове соціальне і пенсійне страхування) до соціального забезпечення й доручення його проведення некомерційним організаціям; скорочення категорій громадян, що підлягають обов'язковому державному

страхуванню за рахунок бюджету і доручення його проведення державним страховим компаніям; регламентація відкритих конкурсів для проведення обов'язкового страхування за рахунок засобів підприємств і громадян комерційними страховими організаціями (компаніями).

Література:

1. Бережний С.А., Буцький А.В., Васильченко І.В. та ін. Як застрахувати урожай // Український інвестиційний журнал Welcome. — 2002. — № 11—12. — С. 23—36.
2. Дем'яненко М. Кредитна політика держави щодо аграрного сектора економіки в ринкових умовах // Економіка України. — 2002. — № 1. — С. 51—59.
3. Елкина Л. Страхование сельскохозяйственных рисков // Финансовые услуги. — 2001. — № 3—4. — С. 10—18.
4. Ключ С.В., Піхоцький І.О. Про методіку страхування сільськогосподарських ризиків // Вісник Терноп. акад. нар. госп., 2001р. — Вип. 15. — С. 54—57.
5. Компаніченко О.С. Перестраховання у системі страхових послуг // Фінанси України. — 2003. — № 4. — С. 130—139.
6. Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень: Метод. рекомендації. — К.: ІАЕ УААН, 2000. — 68 с.
Стаття надійшла до редакції 28.12.2008 р.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД

ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ
24 РАЗИ НА РІК

Через редакцію
передплата проводиться
з будь-якого місяця!

Передплатний
індекс: 23892

Свідоцтво
КВ № 12178-1062 ПР
від 11. 01. 2007 року

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

ЗАСНОВНИКИ:

- Рада по вивченню продуктивних сил України
Національної академії наук України,
- ТОВ "ДКС Центр"

вул. Ливарська, 5, оф. 408
(044) 537 14 33, 223 26 28
e-mail: dks@kiev.rel.com